

Amsterdamin keskiaikaisen kaupungin- vaakunan löytö Turun tuomiokirkko- torin kaivauksissa

Kirjoittanut
ARVO VILJANTI

Ryhtyessäni käsittelemään vaakuna- ja sinettitieteellistä aihetta palautuu etsimättä mieleen opiskeluaikani Helsingin Yliopistossa puolivuosisataa sitten opiskellessani pohjoismaista historiaa vanhan, herttaisen prof. Carl von Bonsdorffin — Turun 1600-luvun historian kirjoittajan — johdolla. Muistan elävästi kun hän selitti meille, laudatur-oppilailleen historian aputieteitä, ajan tavan mukaan ruotiksi, *"heraldiken det är vapenkunskap och sfragistiken det är sigill-kunskap"* ja sillä siisti. Hieman meitä nuoria ihmetytti tämä aatelisniehen osoittama vähäinen mielenkiinto eritoten vaakunatieteeseen, sillä olimme toki odottaneet hiukan seikkaperäisempää selvitystä.

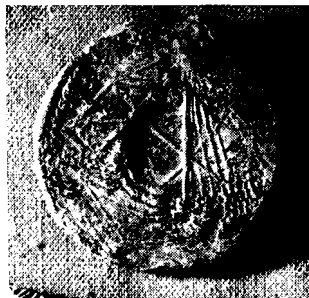
Myöhemmin kun on joutunut sekä tutkijana että luennoitsijana käsittelemään sekä heraldiikkaa että sfragistiikkaa on saattanut toudeta, miten runsaasti jopa meillä Suomessakin on säilynyt vaakuna- ja sinettimuistomerkkejä keskiajalta lähtien sekä mitenkä vaakunasinettejä voidaan käyttää keskiajan historian kuvituksena aikakaudelta, jolta on tuskin henkilökuvia saatavana. Lähinnä tämä vaakuna-aineisto on säilynyt nimenomaan juuri keskiaikaisten sinettien välityksellä. Sinettejä käyttivät tällöin yleisesti herttuat, piispat, tuomiokirkot, tuomiorovastit ja arkkiteinit, kaniikit ja maalaispapat, luostarit, luostarinesimiehet, vitarit, asemiehet ja rälssin naiset sekä näiden lisäksi vielä maakunnat, kaupungit, killat jopa rälssittömätkin miehet.¹

Erikseen mainittakoon värillinen Turun tuomiokirkon vaakuna,

¹ HAUSEN, REINHOLD, Finlands medeltids sigill. Helsingfors 1900.

joka on painettu Lyypekissä v. 1488 Missale Aboensessa, Ejbyn kalkissa olevat lahjoittajien vaakunat, Sture-suvun ja Juhana herttuan vaakunat Turun linnassa, Maunu Tavastin vaakuna Turun tuomiokirkossa, minkä lisäksi tuomiokirkon pohjoispuolella tehdyissä kaivauksissa on löytynyt Tavast-, Fleming-, Oxhorn- ja Frese-sukujen kalkkikivivaakunat, jotka lienevät olleen Kolmen kuninkaan killassa.

Mutta keskiaikainen, maanalainen Turku kätkenee uumeniinsa kenties vielä moniakin vaakunasalaisuuksia. Muuan tällainen lyijysinettivaakuna löydettiin Turun viemärikaivannoissa vv. 1952—53. Se on tämänkertaisen kirjoitukseni lähtökohtana. Tämä löydös tavattiin Brahen puistossa Kroopin varrelta 2,15 m:n syvyydeltä läheltä Uudenmaankadun reunaa, lyijysinetti, jonka toiselle puolelle on kuvattu keskiajan kauppalaiva, koggi ja toiselle puolelle vaakunakuvio, jota kaivaustulosten julkaisija on pitänyt mahdollisesti alaksalaisen kauppamiehen vaakunana. Selitys on ilmeisesti edellyttänyt runsaasti etsiskelyjä vaakunasinettien joukosta. Niiden tuloksena hän on julkaissut Lyypekin arkistossa säilyneen Johannes de Stakenin, saksalaisen aatelismiehen sinetin v:lta 1365. Siinä oleva vaakuna ei kuitenkaan suinkaan ole sama kuin lyijysinetissä oleva

Kuva lyijysinetistä, joka on v. 1953 löydetty Brahenpuiston kohdalta läheltä Uudenmaankatua 2,15 metrin syvyydestä. Sinetin toisella puolella on kuva koggilaivasta, joka on malliltaan sellainen kuin 1400-luvulla käytettiin. Toisella puolella on Amsterdamin vaakuna kolmine Antreaan risteineen.

siitä huolimatta että kummassakin vaakunassa on paalu. Lyijysinetin paalussa on kuitenkin selvästi kolme Antreaan ristiä, joita ei saksalaisen aatelismiehen sinetissä lainkaan ole.²

On ilmeisesti selvää, että tällaista kaksipuolista lyijysinettiä on käytetty kangaspakkojen alkuperämerkkinä.³ Vaakunakilven muodosta, sitä ympäröivästä tekstistä sekä koggin mallista päätellen kaivaustulosten julkaisija sen sijaan on tehnyt paremmin perusteltuja havaintoja. Tiedämmehän, ettei heraldiikka ole suinkaan mikään kivettynyt tiede siinä suhteessa, että vaakunakilpi olisi aina samanmuotoinen, vaan se seuraa herkästi muodin vaihteluja. Niinpä saatamme todeta, että Turun lyijysinetin vaakuna edustaa selvästikin 1300-luvun lopun tai 1400-luvun alkupuolen vaakunakilven muotoa. Sen reunakirjoituksen goottilaistyylliset minuskelikirjaimet viittaavat samoihin aikoihin sekä sinetin toiselle puolen kuvattu koggi-kauppalaiva 1400-luvun alkupuoliskoon.⁴

Olettamuksessa että Turussa löydetty lyijysinetti sisältäisi alaksalaisen kauppiaan vaakunan voimme ensinnäkin todeta, etteivät sinetin vaakuna ja de Stakenin vaakuna ole identtisiä ja edelleen, ettei lyijysinetin vaakuna ole edes henkilövaakuna, vaan että on kyse kaupungin vaakunasta.

Turun kaupungin vaakunan historiaa tutkiessani olen joutunut erikoisesti kiinnittämään huomiota Euroopan kaupunginvaakunoihin, joten minulle ei tuottanut vaikeuksia todeta, minkä kaupungin vaakunasta oli kyse: nimittäin Amsterdamin kaupungin vaakunasta. Asia on ollut minulle selvä jo siitä lähtien, kun Turun vv:n 1952—53 löydöt julkistettiin v. 1958. Saattaa tietenkin tuntua ihmeelliseltä, miksi olen jättänyt huomioni julkistamatta aikaisemmin. Mutta yksinkertainen selitys kuuluu: Tutkijan työpöydälle kerääntyy sivutuotteina useinkin lastuja, joiden esittely jää monesti pitkäksikin aikaa lepäämään pääkysymysten vaatiessa kaiken huomion osakseen.

² VALONEN, NILO, Turun viemärikaivantolöydöistä. Turun kaupungin Historiallinen Museo vuosijulkaisu 1956—57. Turku 1958, ss. 22, 26.

³ Vrt. esim. HILDEBRAND, HANS, Sveriges medeltid I, 2, s. 708.

⁴ VALONEN, mt. s. 26. Vrt. B. LANDSTRÖM, Purjelaiva, ss. 82—85, kuvat 187, 192.

Ja eritoten tässä tapauksessa olen ensinnäkin odottanut sopivaa hetkeä voidakseni käväistä Amsterdammassa hankkiakseni sopivaa vertailuaineistoa.

Tämän Turun keskiaikaisen lyijysinetin arvoitus on paljon miina askarruttanut vuosien mittaan ja olen koettanut selvittää lähinnä kirjallisuuden avulla eritoten kaupunginsinettien merkitystä kangaspakkojen tunnuksina. Hansan piiristä onkin tietoja jo varhaiskeskiajalta lähtien. Niinpä tiedetään sineteillä leimatun tavaroita ja esineitä, joiden ohjeidenmukaisen valmistuksen ja hyvyyden kontrollointia harjoittivat joko pormestari ja raati itse tai asianomaisten ammattikuntien esimiehet, jotka oli valtuutettu teltävään. Tämä tapa oli yleinen varsinkin villakankurien keskuudessa, niin että tuotteisiin kiinnitettiin asianomaisen kaupungin sinetti.

Niinpä Soestissa — lyypekin enäkaupungissa — oli kaupungin raati tarkastanut kaupungissa valmistetun villakankaan ("lanei panni") laadun vuoteen 1260 (1261) saakka ja varustanut sen kaupungin merkillä ("signum civitatis"), jolloin jokaisesta leimatusta kangaspakasta oli suoritettava 1 oboli kaupunginrahastoon. Viimeksimainitusta vuodesta lähtien tämä tarkastus "examinatio pannorum eum signo civitatis" siirrettiin villakankurien veljeskunnalle vuotuista korvaussummaa vastaan. Villakankureilla oli sittemmin 1300- ja 1400-luvulla erityinen "sinettimestari", jonka tehtävänä oli kankaan laadun tarkastus.⁵

Tärkeimpiin hansakauppiaitten myyntiartikkeleihin kuuluvat nimenomaan erilaiset kutomatuotteet, joita monet hansakaupungit valmistivat. Etenkin Alankomaista tuotiin huomattavat määrät villakankaita (laken), joiden kangaspakat käärittiin erikoispakkaukseen (terling). Jo v. 1360 määräsi Breslau, ettei flanderilaista kankaiden alkuperämerkkiä saanut muuttaa yhden markan groschenin sakan uhalla. Myös Amsterdam, joka oli liittynyt Hansaan v. 1369, alkoi kehittyä voimakkaasti Itämeren kaupan merkeissä. Muuan asetus vuodelta 1418 määräsi, että laken-pakka oli varustettava valmistuskaupungin sinetillä. Merkiksi siitä, että kaupungin viran-

⁵ IJGEN. TH., Sphragistik, ss. 7 js.

omainen oli tarkastanut ja mitannut sen, pantiin siihen lyijysinetti.⁶

Kangaspakoilla tuli siis olla myös määrätty pituus. Milloin ne olivat liian lyhyitä, saattoi ostaja vaatia vahingonkorvausta. Niinpä esim. Liivinmaan kaupungit päättivät v. 1443 Pärnussa ilmoittaa Brüggen konttorille, että niistä kangaspakoista, joissa ei ollut oikeata pituutta, merkit palautettaisiin ja vaadittaisiin korvausta.

1400-luvulla tiedetään myöskin Neussin ja Siegburgin kaupungeissa (Reinin varrella) valmistetut villakaukaat leimatun lyijysineteillä (plombeilla).⁷ Samaten Alankomaissakin — Reinin suistossa — oli vientikankaat varustettava kaupungin sinetillä.⁸

Onpa myös säilynyt mielenkiintoisia tietoja alankomaalaisten kaupunginsinettien väärinkäytöstäkin kangaskaupoissa 1400-luvulla. Eritoten Haagin ja Leidenin kankaiden kesken näyttää olleen helppo harjoittaa petosta, sillä niiden välillä oli vain vähäinen laatuero. Ne olivat ensinnäkin yltä pitkiä ja leveitä, samanvärisiä ja samalla tavoin poimutettuja, mutta Leidenin kangas oli valmistettu hyvästä englantilaisesta villasta, kun sen sijaan Haagin kankurit työskentelivät käyttämällä skottilaista ja kotimaista villaa. Mutta kun Leidenin kangas oli arvoltaan neljä guldenia kalliimpaa kuin Haagin kangas, tapahtui usein, että Haagin sinetti poistettiin ja kangas myytiin Leidenin tuotteena. Leydeinin kaupunki valitti tästä Hampuriin kokoontuneille hansapäiville ja pyysi v. 1465 hansapäiviä ehkäisemään tällaiset epäkohdat: *"hoe dat die Leydssche zeghele affghetrocken waren ende an die Hagessche lakenen ghehangen, omme die dan vor Leydssche lakenen te vercopen, bii derwelker fraude elkerlück bedroghen wort ende onse draperie daerbii beschacmpt ende vornichtet wort, twelke in onser macht nicht en is te betteren"*.⁹

⁶ HELD, OTTO, Marke und Zeichen im hansischen Verkehr bis zum Ende des 15. Jahrhunderts, s. 504.

⁷ ILGEN, TH., Sphragistik, s. 8.

⁸ POSTHUMUS, N. W., De geschiedenis von de Leidsche lakenindustrie I, s. 172.

⁹ Hanserecesses (HR) 2 Abt. V no 703 Leidenin kirje hansapäiville Hampuriin 31. 8. (14)65.

Kaupunginmerkki saattoi olla joko vaakunan tai merkin kaltainen († Lodzeichen).¹⁰

Mutta samankaltaisia erimielisyyksiä näyttää syntyneen myös Leidenin ja Amsterdamin välillä. Siihen viittaa vuodelta 1461 säilynyt tieto, jonka mukaan Leidenin kaupungin oli täytynyt ryhtyä toimenpiteisiin Amsterdamia vastaan sen vuoksi, että sen porvarit olivat omavaltaisesti varustaneet Leidenin kankaat suurella sinetillä.¹¹

Tässä lienee vielä paikallaan verrata Turusta löydetyn lyijysinetin Amsterdamin vaakunaa vastaaviin alankomaalaisissa asiakirjoissa esiintyviin vahasinetteihin. Varhaisemmissa Amsterdamin kaupunginsineteissä on kuviona vanhamallinen alustyyppi ynnä Hollannin vaakuna. Vasta 1400-luvun alussa alkaa esiintyä uuden tyyppinen koggi-alus, jossa leijonavaakunan ohella on myös Amsterdamin vaakunabaneeri kolmine Antreaan risteineen. Myöhemmin 1400-luvun jälkipuoliskolla on kaksi kilpeä, joista toisessa on tunnuksena Hennegoun neljä leijonaa, toisessa Amsterdamin kaupunginvaakuna, ninkä lisäksi aluksen peräkorokkeella on vielä kaksi Amsterdamin baneeria.¹²

Tämän nojalla on siis todennäköistä, että Turun lyijysinettilyööksessä esiintyvä Amsterdamin vaakuna on ollut olemassa jo 1400-luvulla. Myös Turun ja Alankomaiden välinen kauppakosketus näyttää olleen käynnissä jo ainakin 1400-luvun alussa. Niinpä mainitaan Turun etevimmän kauppamiehen (nimestä päättäen ilmeisesti kangaskauppiaan) Larens Vadmalin olleen ensimmäisenä turkulaisena liikesuhteissa Itämeren ulkopuolella. Hän tilasi näet v. 1412 tavaroita Flanderista, tosin Tallinnan välityksellä. Olipa v. 1425 muuan hollantilainen aluskin käynyt Turussa ja kahta vuotta myöhemmin Turun porvari Didrik up der Heide kuljetti tavaroita Flanderiin mukanaan muitakin turkulaisia.¹³

¹⁰ HELD, *mt.* s. 504 js., 510.

¹¹ POSTHUMUS, *mt.* s. 173.

¹² Amsterdam. Seruutgave N:o 4—5 Noordhollandsche gemeentezegels ss. 19—34. — W. F. H. OLDEWELT, *De Stadszegels van Amsterdam*, s. 25, kuva 3.

¹³ RUUTH, *Åbo stads historia under medeltiden och 1500-talet III*, s. 69 js. — HAUSEN, *Finlands medeltids Urkunder II*, s. 1380.

Tilatessani Turun Historiallisesta Museosta Amsterdamin lyijysinettistä kuvan museon kätköistä löytyi vielä lisäksi kolme muuta alankomaalaista lyijysinettä, nim. Haagin, Leidenin ja mahdollisesti Alkmaarin kaupunginsinetit. Haagin ja Leidenin sinetit ovat varmasti tunnistettavissa, kun sen sijaan kolmas sinetti on siksi rikkoinen, ettei sen vaakunaa ehdottomasti voi määrittää. Mutta kun sinetin toisella puolella on miekka ja kirjaimet AL, täytynee kaupungin nimen alkaa näillä kirjaimilla, siis esim. ALKMAAR ja kun toisella puolella oleva rikkoinen vaakuna saattaa kenties olla pyöreätorresta linnaa esittävä, voinee kyseessä todella olla Alkmaar.

Erikoisesti meitä kiinnostavat tässä yhteydessä Haagin ja Leidenin kaupungin lyijysinetit, joiden välillä väärinkäyttöä kerrotaan esiintyneen. Mutta tärkeintä on kuitenkin se seikka, että näiden sinettien vaakunat voidaan todeta olevan aivan vuoden 1461 asiakirjassa mainittujen vaakunain mukaisia. Haagin lyijysinetin toisella puolella on nykyinen kaupunginvaakuna: käärmettä nokassaan kantava häikara sekä suurin kirjaimin kaupungin nimi HAAGA ja toisella puolella sakaratorninen linna. Leidenin sinetin kunnuallakin puolen taas on nykyinen kaupunginvaakuna: kaksi ristissä olevaa avainta sekä kaupungin nimi Leiden.¹⁴ Vaakunain muotokin on 1400-luvulla esiintyneiden vaakunain mukainen, joten näiden vaakunain ajoitus on melko varmasti keskiaikainen.

Niin riidattomalta kuin näyttääkin, että tämä Turun sinettilyödyön Amsterdamin vaakuna olisi jostain 1400-luvun alkupuolelta peräisin, odottaisi kuitenkin, että Alankomaista löytyisi vastaavanlainen lyijysinetti, joka siten vahvistaisi myös Turun löydön iän. Käydessäni syyskuun alkupuolella 1972 Amsterdamin käännösin sikäläisen Gemeente Archiefin, Historisches Museum ja Rijksmuseumin puoleen, mutta lyhyesti sanoen missään niistä ei näyttänyt säilyneen jälkeäkään tällaisista villakangaslähetyksissä käytetyistä kaupunginsineteistä. Ehkäpä asia oukin tulkittava niin, että nämä lyijyiset kaupunginsinetit olivat lähinnä vientitavaraa, joten

¹⁴ HR. II, 5, Nr. 119 (1461).

ne ovat hävinneet itse kotikaupungista. Siten esim. Amsterdamin kangaspakoissa käyttämä kaupungin sinettivaakuna on säilynyt mm. täällä Ultima Thulessa, kaupan äärialueilla puolen vuosituhatta. Näin ollen se olisikin arvokas todistuskappale Auran kaupungin keskiaikaisista kauppayhteyksistä ja kulttuurisuhteista Alankomaihin. Mutta sillä on myös merkitystä Alankomaiden tekstiiliteollisuuden historialle, sillä se voisi tarjota mm. kuvamateriaalia sellaiseen kuin prof. POSTUUMUKSEN suurteoksen ”De Oosterse Handel te Amsterdam”, joka kuvaa Amsterdamin Itämeren kauppaa 1400-luvun lopulla.

ARVO VILJANTI, Dr. phil., Professor: *Ein mittelalterlicher Fund mit dem Stadtwappen von Amsterdam, gefunden in den Ausgrabungen am Domplatz in Turku*

Der Verfasser behandelt das Bleisiegel, das in Turku (Finnland) beim Ausheben von Abzugsgrüben am Westrande des Domplatzes in den Jahren 1952/53 gefunden worden ist; der Fundort liegt nah bei dem der Uusimaa-Strasse benachbarten Rande des Braheparks am Kroop. Auf der einen Seite des Siegels ist ein mittelalterliches Handelsschiff (eine Kogge) abgebildet, auf der andern Seite ein Wappen. Der Veröffentlichiger der Ausgrabungsergebnisse hielt es für möglich, dass es sich um das Wappen eines deutschen Kaufmanns handelte. Er hat zur Stützung seiner Auffassung eine Anzahl von Wappensiegeln aus dem Lübecker Archiv hervorgesucht, denn offenbar hielt er das in Rede stehende Siegel für ein Personensiegel. U.a. vergleicht er es mit dem im ebengenannten Archiv befindlichen, aus dem Jahr 1365 stammenden Siegel des deutschen Adligen Johannes de Staken.

Der Verfasser weist jedoch nach, dass das Turkuer Bleisiegel nicht einmal ein Personensiegel ist, sondern ein Stadtwappen, nämlich das der Stadt Amsterdam.

Amsterdam, das im Jahr 1369 der Hanse beigetreten war, begann sich dank dem Ostseehandel kraftvoll zu entwickeln. Eine Verordnung vom Jahr 1418 bestimmte, dass jeder Ballen mit Wollstoff (oder Laken) mit dem Siegel der Herstellungsstadt versehen werden musste. Zum Zeichen, dass eine städtische Behörde den Ballen geprüft und gemessen hatte, versah man ihn mit einem Bleisiegel.

Am Anfang des 15. Jahrhunderts begannen Koggen neuen Typs aufzutreten, die neben dem Löwenwappen auch das Wappenbanner von Amsterdam

mit drei Andreaskreuzen führten. Von diesem Zeitpunkt an scheint auch Handelsverbindung zwischen Turku und den Niederlanden bestanden zu haben. So wird erwähnt, dass der Turkuer Kaufmann Larens Vadmal (nach dem Namen zu schliessen ein Stoffhändler), der zu den beachtenswertesten Kaufleuten der Stadt gehörte, als erster in Geschäftsbeziehungen zu Orten ausserhalb der Ostse gestanden hat. Er bestellte nämlich im Jahr 1412 Waren aus Flandern, allerdings über die Stadt Reval (Tallinn). Im Jahr 1425 besuchte sogar ein holländisches Schiff den Hafen von Turku, und zwei Jahre später beförderte der Turkuer Bürger Didrik up der Heide zusammen mit anderen Turkuern Waren nach Flandern.

So unstreitig es auch scheint, dass das Bleisiegel dieses Turkuer Siegel-fundes, das aus Amsterdam stammt, in die erste Hälfte des 15. Jahrhunderts gehört, so hätte man doch erwartet, dass sich in den Niederlanden ein Bleisiegel entsprechender Art fände, das auch das Alter des Turkuer Fundes bestätigen würde. Als ich im Herbst 1972 Amsterdam besuchte, wandte ich mich ans Gemeente Archief, ans Historische Museum und ans Rijksmuseum, aber in keinem von ihnen hatte sich auch nur eine Spur von Stadtsiegeln erhalten, die für derartige Wollstoffsendungen verwendet worden sind. Vielleicht verhält es sich auch so, dass diese bleiernen Stadtsiegel hauptsächlich Ausfuhrware gewesen sind, so dass sie aus ihrer Heimatstadt verschwunden sind. Hingegen hat sich das Amsterdamer Bleisiegelwappen, das für Wollstoff(laken)ballen benutzt wurde, hier in Ultima Thule, in den Randgebieten des Handels, vielleicht ein halbes Jahrtausend erhalten und ist somit ein wertvolles Beweisstück für die Handelsverbindungen und Kulturbeziehungen unserer Stadt an der Aare zu den Niederlanden.